

FRA STJEPAN PAVIĆ

Fráter. Vagyishogy: szerzetes. Boszniai ferences. Klasszika-filológus, tanár, műfordító és műgyűjtő. A bosnyák ferences hagyomány ugyan hosszabb történelmi magyarázatot kívánna, röviden csak annyit, hogy a török hódoltság hosszú évszázadai alatt különös jogállása volt ennek a szerzetesrendnek. II. Mohamed szultántól engedélyt kaptak lelkipásztori tevékenység folytatására, paraszti ruhában járhattak, önvédelmi célból fegyvert viselhettek. Kijárt nekik a fráter megszólítás, hiszen „bátyja” volt a ferences szerzetes minden boszniai katolikusnak. Sajátos kultúra örökségét őrző közösség volt és maradt ez a szerzetesrend, melynek mai képviselője Stjepan testvérünk.

Doktori disszertációjában Ivo Andrić (1924-ben védte meg a gráci egyetemen) Bosznia művelődéstörténetében meghatározó jelentőségűnek tartotta a ferencesek tevékenységét. A fiatal író az első világháború idején (egészen pontosan 1915-ben) mint délszláv nacionalistát Ovčarevóba, egy Travnik melletti faluba internálták, ahol jónéhány évtizeddel később plébánosként Stjepan is szolgált. A templom szomszédságában mellszobrot állíttatott Nobel-díjas földijének. Annak az írónak (katolikusnak keresztelték, és jugoszláv tudatú lett belőle), akinek az életművében talán a legteljesebben jelenik meg ennek a negyed százada újra önállóvá lett közép-európai országnak a sorsa. Tragikus történelme, a nemzeti-felekezeti különbségek XXI. századra sem föloldott feszültségei. „Bosznia gyönyörű ország, érdekes, semmiképp sem mindennapi, akár természeti adottságait, akár embereit nézzük. A mint bányakincset a boszniai föld mélye, éppúgy a bosnyák ember kétségtelen sok erkölcsi értéket rejt magában, amelyeket a többi jugoszláv ország embereiben és földjében aligha találkozhattunk. De látod, mégis van valami, amit a bosnyák embereknek, legalábbis az olyan vágásúaknak, mint te, ne kell látniuk, és soha nem lenne szabad szem elől veszíteniük: Bosznia a gyűlölet és a félelem hazája.” – írta Andrić 1946-ban megjelent, azóta a legutóbbi háború szörnyű tapasztalaival ismét időszerűvé lett, gyakran idézett elbeszélésében (*Levél 1920-ból*).

Együtt készültünk egyszer Fra Stjepannal Száva menti szülőföldjére. Mikor a határhoz értünk, rendjének hagyományos habitusában (mondhatni, barna csuhájában) ült a volánánál. A határbódénál a vámtisztviselő megpillantván őt, csupán mélyet bölintott és udvariasan intett, mehettünk tovább. Jártunk aztán vele a svájci szépségű Bosznia útjain Szarajevótól Kraljevka Sutjeskáig (merthogy a középkorban egy ideig királyság is volt az ország), nem utolsósorban pedig Visoko városáig, mely nemzetközi hírnévre a szomszédságában található állítólagos piramisai miatt vergődött. Ebben a kisvárosban, ahol kisebbségben vannak a katolikus horvátok, volt a híres klasszikus ferences gimnázium tanára, majd évekig igazgatója Stjepan Pavić. Aki teológiát Sza-

rajevóban végzett, klasszika-filológiát pedig Zágrábban. Változatos életútja során volt falusi plébános, Bécsben a horvát katolikus misszió vezetője és tanár. 1974-ben a „horvát tavasz” (a 68-as prágaihoz hasonló reformmozgalom és függetlenségi törekvés 1971-ben) elleni bosszúhadjárat idején a titói bíróság öt évre ítélte, ebből 18 hónapot töltött börtönben. Ezután következtek az említett tanári esztendőök Visokóban.

Három évtizede foglalkozik műgyűjtéssel, szálás alakját vasárnaponként gyakran lehet látni Zágráb híres bolhapiacán, a Brit téren, különböző rendű és rangú árusok, műkereskedők vásári gyülekezetében. Giccsek és ócskaságok, festmények, használati tárgyak, könyvek sokaságában keres és talál újabb és újabb csemegéket. E tevékenységének igazi megkoronázása volt, amikor szűkebb 2011-ben szülőföldjén Dubrava (Brčko kanton) ferences kolostora mellett a Fra Simun galériában kiállítás nyílt gyűjteményéből. Szenzáció számba megy a XX. századi horvát és bosnyák képzőművészet általa gyűjtött anyaga. Mintegy hétszáz műtárgy: festmények, szobrok, régebbi korok alkotásai, hozzá még néprajzi gyűjtemény és a témához kapcsolódó könyvek. A horvát és boszniai művészettörténet térképére letörülhetetlenül ráíródott ezzel a település neve.

Stjepan Pavić munkásságának másik fontos területe a műfordítás. Klasszika filológusként a latin nyelvű irodalom, költészet egyik elkötelezett fordítója. Az utóbbi években sorra jelentek meg műfordításai: 2011-ben Szent Bonaventurának, a XIII. századi ferences teológusnak *Beszélgetek a lelkeimmel* című munkája, majd 2013-ban a középkor egyik legolvasottabb könyve, Jacobus de Voragine *Arany legendája*. Ezért 2015-ben megkapta az év legjobb műfordításáért járó díjat. Ugyanebben az esztendőben jelent meg fordításában a XIX. századi boszniai ferences költők latin verseinek horvát változata. A horvát kultúra fontos fejezetét jelenti az egészen a XIX. század közepéig a latin nyelven született irodalom. Mint ismeretes, a szabor 1847-ben döntött a horvát nyelv használata mellett. Ha elgondoljuk, egész Európában itt volt a leghosszabb ideig hivatalos a latin nyelv. A boszniai ferences költők műveiből lépten-nyomon az is kiderül, milyen szoros kapcsolatok fűzték ezt a kultúrát Magyarországhoz, közelebbről pedig Budához. Bosznia katolikusai egyházkormányzati szempontból a XIII. század közepétől a kalocsai érsek alá tartoztak. 1699-től 1783-ig felsőfokú ferences tanintézet működött Budán, ahol számos boszniai fiatal végezte tanulmányait.

Az országúti (Margit körúti) ferences templom és kolostor jelentette hosszú ideig azt a szellemi központot, amelynek hatása, szellemi kisugárzása fontos tényező volt a boszniai ferencesek számára. Stjepan barátunkkal együtt tehetjük tiszteletünket a budai templomban annak a Matija Petar Katančićnak (1750–1825) az emléktáblája előtt, aki latinul, horvátul és magyarul is verselt. A pesti egyetem numizmatikai és heraldikai professzora volt, s 1791-ben verssel köszöntötte a hazatérő szent koronát. A boszniai ferences költők ünnepi alkalmakra írt versei – szóljanak ferences előljáróikhoz vagy akár a királyhoz, gyakran említik hálával Pannóniát, Budát, más magyarországi városokat, ahol tanuló éveiket töltötték. Kapcsolatainknak e kevésbé ismert fejezetébe is bevilágítanak Stjepan Pavić kétnyelvű latin-horvát kötetének alkotásai.

Túl sok időnk nem volt az ismerkedésre. Éppen hogy szót tudtunk váltani, amikor először találkoztunk. 1989. október 21-ét írtak. Skrabalo úr a Horvát Liberális Párt képviselőjeként érkezett az MDF második országos gyűlésére. Azt már nem tudom megmondani, kinek vagy milyen szervezetnek az ajánlására jött el hozzánk ez a szemüveges, mosolygó, kerek arcú, kissé bicegő úr. Az MDF Külügyi Bizottságának a vezetőjeként nekem kellett fogadni őt a közgazdasági egyetemen. Szerettem volna többet is megtudni a horvát politikai viszonyokról, de sietni kellett, így néhány udvarias mondatnál sokkal többre nem tellett. Annyit vettem ki szavaiból, hogy elkezdődött a demokratikus átalakulás Horvátországban, pártok formálódnak és az út mindenképpen a függetlenség valamilyen változata felé fog vezetni. Föltűnt, hogy milyen kitűnően beszél magyarul. Akkor még nem tudtam, hogy zombori születésű, és azt sem, hogy az 1974-ben kiadott világirodalomtörténeti szintézisbe ő írta az öszefoglalást a magyar irodalomról. Arról sem volt fogalmam, hogy milyen fontos szerepet játszott a horvát ellenzéki közéletben már a nyolcvanas években, hogy jól ismert alakja Zágráb szellemi életének. Őszintén szólva Jugoszlávia eléggé eltakarta előttünk a hetvenes-nyolcvanas években Horvátországot. Még Krležát is gyakran mint jugoszláv írókat tartották nálunk számon. Az 1971-es „Horvát tavasz” reformfolyamattól alig tudtunk valamit. Pedig épp a horvát nemzeti tudat újraformálása volt az egyik fontos célja. Volt némi hasonlóság a mi helyzetünkkel, nálunk a szovjet imperializmus, nálunk a jugoszláv homogenizációs program jelentett veszélyt. A kommunista közbeszéd – ott és itt is – a nacionalizmust tartotta a fő veszélynek.

Évekkel később azután más minőségben találkoztunk a horvát fővárosban. Akkor én már elhagytam a politikát, ő viszont 1992 és 1995 között pártja és választói képviselőletében tagja volt a horvát szábornak. Talán az egyik előadásomra (a közép-európai nemzeti kérdésről) jött el az Európa Clubba a Jurisic utcába, utána meghívott magukhoz ebédre. Igazi polgári-értelmiségi közeg fogadott náluk, egy két háború között épült néhány lakásos házban laktak, nem messze valahol a Száva partjától. Úgy éreztem, hogy ebben a nemzedékben – nálam mintegy tíz évvel volt ő idősebb – életforma, viselkedés, beszédmód még nem távolodott el annyira a mienkétől, mint a későbbi évszázadoknál. Együttlétünketmintha bácskai szellemnek Kosztolányira emlékeztető változata lengte volna át. Ivo Skrabalo Zomborban született, másik ágon családi kötődése Dalmáciához fűzte, felsőfokú tanulmányait (filmművészet meg nemzetközi jog) azonban a horvát fővárosban végezte. Jó kedélyű, szellemes embert ismertem meg személyében, testi hibáját észre sem lehetett venni.

Foglalkozása, jobban mondva hivatása szerint filmrendező volt, dramaturg és forgatókönyvíró. Megkerülhetetlen alakja hazájában ennek a művészeti ágaknak. 1984-ben jelent meg könyve a horvát film történetéről. Egyesek akkor ezt a munkáját nacionalista szemléletűnek tartották, hiszen nem kapott benne kellő hangsúlyt a „jugoszláv” kontextus. Rokonszenves volt gondolkozásában, hogy következetesen elutasította mind a posztkommunista jugoszlavizmust, mind a horvát nacionalizmust

délibábos változatait. Igazi közép-európai értelmiségiként szabad szellem volt, nem fukarkodott a kritikával, ha úgy találta, a politikai hatalom túllépett a törvényes kereteken. Így tett a nagy politikai fordulat előtt és utána is. Hajlamos volt vállalni az ütközéseket a közéletben, ha meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni a dolgokat. Talán a zombori tradíció és magyar tudása járult hozzá ahhoz, hogy fontosnak tartotta a közép-európai országok együttműködését.

1993-ban együtt szálltunk a spliti autóbuszra Raguzában, a nemzetközi PEN-kongresszus befejezése előtti napon. Ezen a néhány órás úton hasznos útbaigazítást kaptam tőle a független Horvátország politikai életéről. Hiszen kívülről gyakran csak összegubancolódott hálónak látszott, privatizációs botrányokkal, a hatalom ígézetében tett furcsa „megtérésekkel”, nem egy köpönyegforgatóval. Az új Horvátország háborús válság, hazateremtési remények, hamis kompromisszumok és nagyszabású tulajdonátjátszás között született meg. Elmagyarázta nekem, miképpen osztotta meg magát a kommunista elit a demokratikus pártok között. A tengerparton a határnál (Neumnál a horvát partszakaszt vagy 30 kilométeres darabon megszakítja Bosznia) egyenruhások szálltak föl a buszba, értetlenül forgatták magyar útleveletem, a képviselő úr jött a segítségemre, ő magyarázta el nekik, hogy én is a PEN-rendezvényen voltam.

Testvére, Zdenko tőle eltérően más politikai közösséghez tartozott, a jobbközép kormánypártnak volt a tagja, s ebben a minőségben külügyminiszter, majd nagykövet is volt Budapesten. Az 1996-os politikai válság idején azután hiába választották meg Ivo Skrabalot Zágráb főpolgármesterének, Tuđman elnök megtagadta kinevezését. A horvát filmélet meghatározó alakja volt a 90-es években, többek között a pólai nyári filmfesztivál igazgatója. Méltó sikert aratott 1998-ban az érdeklődők körében következő filmtörténeti munkájával (*A film 101 éve Horvátországban*). Azután egy ciklusra ismét megválasztották képviselőnek. Lehetőségei szerint támogatta a zágrábi magyar tanszéket, nem egy alkalommal megjelent rendezvényeinken. Azt már csak itthon újságban olvastam, hogy fájdalmas hosszú betegség után 78 évesen hunyt el hét évvel ezelőtt Zágrábban.

IRVIN LUKEZIĆ

2003 elején kerültünk kapcsolatba – eleinte villámpostán –, amikor ő vette át a tervezett fiumei konferencia helyi szervezésének a gondját. Nedjeljko Fabrioval még a székesfehérvári magyar-horvát írótalálkozón (2002 tavaszán, azóta is egyetlen a maga nemében) született meg az a gondolat, hogy érdemes volna Fiumében egy tudományos összejövetelt rendezni a város magyar kulturális hagyományairól. Mikor azután a részleteket megbeszélendő, tavasszal a helyszínre utaztam, energikus, jó szervezőhajlamokkal bíró, ifjabb kollégát ismertem meg a személyében. Hamar kiderült róla, hogy Fiume múltjának megszállott búvárlója. Eredeti végzettsége és munkahelye szerint is irodalomtörténész, de mindaz érdekli, ami a kikötőváros és környékének tör-

ténelmével kapcsolatos. Legyen az irodalom, helytörténet, művelődés – a szó legszélesebb értelmében. Tudnivaló, ez sajátos – mondhatni páratlan – városi tradíciót jelent a maga soknyelvűségével, szellemi találkozásával, egymás mellett különböző történelmi narratívákkal. Ahogy Fabio regényében (*Város az Adrián*) az elbeszélő nem olasz vagy horvát szemszögből mesél erről a világról, hanem a városéból, amelynek hagyományában szerves alkotóelemek az egyes nyelvek és kultúrák. Irvin Lukezićet is Fiume szellemi örökségének az összetevői érdeklik, külön-külön, és egybehangzásuk is, maga ez a sajátos együttesnek.

Így idézte föl például annak a helyi olasz nyelvjárásban író XIX. század végi költőnek, Mario Schittarnak az alakját, aki a Petőfi-fordításirodalom egyik nálunk alig ismert képviselője. Könyvet írt a város diplomáciatörténetének fontos fejezetéről, a fiumei konzulokról, a város szlovén hagyományairól. Ott sorakoznak „horvát” könyvespolcomon vastkosabb és vékonyabb könyvei – esszékkel, tanulmányokkal a Város szövegkorpuszának megannyi részletével. Magyarul ugyan nem tud, de horvát és olasz források alapján igyekezett teljesebbé tenni a képet magyar vonatkozásokkal is. A „Quarnero ege alatt” című könyvében (2005) fölkutatta például Baross Gábor miniszter fiumei látogatásainak korabeli visszhangját, méltatta Császár Ferenc itteni munkásságát (a sokoldalú író és tisztviselő volt 1830-tól a gimnázium első magyartanára), bemutatta Jókai olasz recepcióját, amely valójában ott kezdődött, Fiumében.

Megtartottuk azután 2003 októberében – szép sajtóvisszhanggal mind a két országban – a magyar-horvát tudományos tanácskozást. Igazán jó hangulatú rendezvény volt, a magyar társaság vidáman énekelte a katonadalt a fiumei kikötőről. Hazafelé autózva olvashattam a városban megjelenő országos napilapban, a *Novi List*-ben kettőnk egész kolumnát kitöltő párhuzamos cikkét. Igazán eredményes eszmecsere tudhattunk magunk mögött, hiszen ez az alkalom további kapcsolatok kiindulópontjául szolgált, anyaga a következő évben horvát és magyar kiadványban (*Fiume és a magyar kultúra* címen) egyaránt napvilágot látott. Akárhányszor jártam később a városban, rendre találkoztunk. Új terveken töprengtünk, kávéházakban, vendéglőkben vagy a Korzón sétálva mérlegeltük, mit tehetünk a folytatásért.

Fiume büszke a hagyományaira, s a független Horvátországban ma már sokkal többre értékeli a város örökségének magyar fejezetét. Az egykori magyar közösségnek a XXI. századra hírmondója sem maradt, a jugoszláv időkben ideköltözöttekből rekrutálódott a helyi magyarság mai Baross Egyesülete. Fontosnak gondoltuk, hogy magyar lektorátus nyíljon a Fiumei Egyetemen. Hiszen jelentős és értékes magyar anyag található az ottani állami levéltárban, egyetemi könyvtárban, városi múzeumban, földolgozásukat a legjobb helyben dolgozva lehetne elvégezni. Egy hozzáértő magyar lektor fontos munkát végezhetne a városban az egyetemi nyelvtanítás mellett, gondoltuk. Irvinnek mint intézetvezetőnek sikerült az egyetemi bölcsészkar kari tanácsa elé vinni az ügyet. Megszületett a döntés is, a kari tanács szándéknyilatkozatban foglalt állást a magyar lektorátus létrehozása mellett. A magyar-horvát felsőoktatási együttműködés keretében lett volna ez elképzelhető. Tízegynéhány éve, amikor Irvin Budapesten járt, még a Balassi Intézet főigazgatójához is elkalauzoltam. A Magyar

Nemzetben pedig egy interjúban beszélt erről a lehetőségről. Amiből végül sajnos nem lett semmi. Amúgy a szomszéd országokban nem tudok sehol hasonló törekvésekről, hogy egy ottani egyetem kívánt volna magyar lektorátust indítani.

A fiumei szál elvezetett bennünket Rómába is. Ott laktunk a Via Julián, a Magyar Akadémia épületében, ott került sor arra az esti programra, amelynek során Irvin Fiume horvát én meg magyar világáról beszéltem. Egy esős tavaszi estén még egy kis borozóba is ellátogattunk, ahol kíváncsiságból mindketten az olasz tokajit kóstoltuk meg, amelynek csak a neve emlékeztetett az igazira (lehet, azóta már e néven nem is szabad forgalmazni). És persze fölkerelkedtünk az örök városnak arra a szélére, ahol a fiumeiek múzeuma található. Ahol az 1945-47 után a Fiuméből és környékéről elmenekült olaszoknak épült kis lakótelep. Az olasz világnak csak egy töredéke maradt a kikötővárosban, legtöbbjük Olaszországban talált magának hazát. A csöpp múzeumban azokat a tárgyakat, emlékeket lehetett megtekinteni, melyeket a távozók magukkal vittek. Irvinnek, aki jól tudott olaszul és ismerte ezt a hagyományt, mindez ott a szűkebb pátriát jelentette.

Egy szép kora nyári napon hívott el kisebb Fiume környéki kirándulásra. Sorrendre mutatta azokat a látnivalókat, amelyeket magyar írók (Császár Ferenc, Jókai Mór) nyomán kérdeztem tőle. Végül Grobnikban kötöttünk ki, ahol édesanyjánál voltunk hivatalosak ebédre. A dombon ülő vár – ellátni innen a tengerig – a Frangepánoké, majd a Zrínyieké volt, egészen a tragikus 1671-es esztendőig, amikor a bécsi udvari kamara a Wesselényi-féle összeesküvés kapcsán eltulajdonította. Csak később tudatosítottam, hogy 1665-ben néhány napot itt töltött az erdélyi Bethlen Miklós – Frangepán Katalin (Zrínyi Péter felesége) vendégeként. Irvinnek ez a hely a szülőldet jelenti. Családi történeteket mesélt, majd körüljártuk a várat s a mellette álló templomot. Fiumétól tulajdonképpen a Fiumara folyó (Recsina horvátul) választja el Grobnikot. A túloldalon volt a Grohovo nevű település, az is horvát falu, mondta, de közigazgatásilag a városhoz tartozott s nemegyszer megtörtént, hogy a magyarbarát grohovoiaiak, akik tisztességesen megölték Szent István király napját, összeverekedtek ezen a grobnikiaikkal.